

Měkkýši dolního neregulovaného úseku Labe

Lucie Juříčková

Dolní tok Labe mezi Střekovem v Ústí nad Labem a státní hranicí je v podstatě poslední neregulovaný úsek velké řeky v České republice. Přestože jsou břehy z obou stran vystaveny po staletí intenzivnímu vlivu člověka, má zde řeka stále dosti přirozený charakter. Náhodný pozorovatel, který uvidí na obou březích silnice a na levém břehu ještě i železnici, si tento charakter neuvědomuje. Pokud ale pozorujeme Labe v průběhu roku, a to nejen ze břehů, ale i z vody, jasně se nám rýsuje výrazná dynamika zdejší přírody, která u nás už jinde k vidění většinou není. Labe v tomto úseku protéká dvěma chráněnými krajinnými oblastmi — nejprve širokým údolím v CHKO České středohoří a poté vytváří říční fenomén — tedy charakteristický komplex stanovišť vázaných na hluboce zaříznutá říční údolí, vzniklý tisíciletou erozní činností — v CHKO Labské pískovce. Tento úsek Labe se stal mediálně známý díky plánované výstavbě jezů, resp. podle posledních plánů jezu v Prostředním Žlebu. To vyvolalo potřebu průzkumu, případně revize zdejších rostlinných a živočišných společenstev (viz též Živa 1993, 1: 7–8).

Vodní měkkýši

Z malakozoologického hlediska jde o oblast poměrně neprobádanou. Ve starší literatuře najdeme vesměs špatně lokalizované sběry, které nikdy nebyly prováděny systematicky. V nedávné době se zde zabývali průzkumem vodních měkkýšů Luboš Beran i autorka tohoto článku. Zjistili stále ještě dosti bohatá společenstva, i když došlo ke značnému posunu jejich druhového složení oproti známým údajům z minulosti (bohužel však sporým a spíše náhodným). Žádné kvantitativní výzkumy zde nikdy neprobíhaly, takže pouze víme, že vymřely některé vzácné druhy.

Především je to zubovec říční (*Theodoxus fluviatilis*), který je znám pouze z muzejních položek z Labe od Litoměřic, ale můžeme předpokládat, že zasahoval i dále po proudu. Od 2. světové války nebyl na našem území zaznamenán. V tomto úseku se

pravděpodobně vyskytovala i naše největší hrachovka — h. říční (*Pisidium amnicum*), která ryje v bahnitě-písčitéch dnech potoků i velkých řek. Tento druh však ustupuje a v Labi v současnosti již zjištěn nebyl. Dalším vodním mlžem, který na dolním toku Labe vymizel, je velevrub tupý (*Unio crassus*). Náš dříve nejběžnější velevrub žil ještě před půl stoletím v početných populacích v mnoha větších řekách a přesto, že z dolního úseku Labe nemáme přímé doklady jeho výskytu (spíše z důvodů neprozkoumanosti), je zde jeho rozšíření vysoce pravděpodobné.

Z významných druhů indikujících přirozená společenstva říčního toku se zde stále vyskytuje naše nejmenší bahenka — b. pruhovaná (*Viviparus viviparus*). Tento zá-

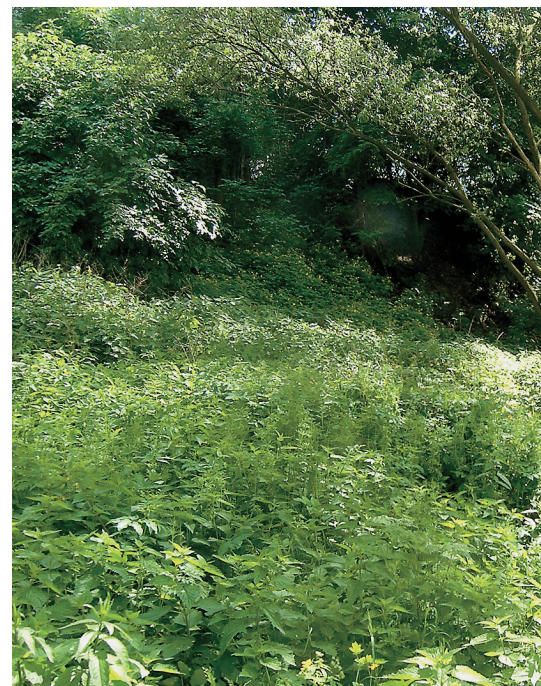
Přírodní památka Nebočadský lub je poslední území na dolním Labi, které zarůstá měkkýš lub ve větším rozsahu

Zemounek lesklý (Zonitoides nitidus, na obr. vlevo) je na Labi hojným druhem. Žije na vlhké půdě a v opadu. Blyštivka rýhovaná (Perpolita hammonis, vpravo) je na Labi překvapivě vzácná. Líší se výrazným příčným rýhováním na ulíť

stupce vodních predožábřých plžů je typickým obyvatelům velkých řek, silné populace najdeme i v jejich proudnici. V první polovině 20. stol. byl velice hojný ve Vltavě i v Labi, ale od 50. let začal výrazně ustupovat, pravděpodobně vlivem znečištění. Dnes opět velmi dobře prosperuje na svých původních biotopech a je jedním z dominantních vodních plžů Labe. Podobný vývoj zažily i populace drobného druhu točenky kulovité (*Valvata piscinalis*), která žije spíše v bahnitých partiích řeky. V Labi se běžně vyskytují oba zbývající druhy našich velevrubů — velevrub malířský (*Unio pictorum*) i jeho v současnosti vzácnější a ustupující příbuzný velevrub nadmutý (*U. tumidus*). Oba druhy využívají spíše klidnější úseky řeky včetně slepých ramen a tůní, kde ryjí v substrátu. Zde můžeme najít i další běžné druhy jako bahnivku rmutnou (*Bitthynia tentaculata*), plovatku nadmutou (*Radix auricularia*) či škebli říční (*Anodonta anatina*), na vodní vegetaci vzácné i člunici jezerní (*Acroloxus lacustris*).

Z ochranného hlediska bezesporu nejvýznamnějším druhem je naše nejvzácnější ohrožená škeble plochá (*Pseudanodonta complanata*, viz obr. na 3. str. obálky), žijící ve větších řekách nižších poloh. Populaci v povodí Labe někteří autoři dokonce považují za samostatný poddruh. Škeble plochá v minulosti obývala celý dolní úsek

Labe až po Kolín a v ČR byla častá, i když běžná nebyla zřejmě nikdy. Vzhledem k velmi nízkým populačním hustotám najdeme častěji vyplavené prázdné lastury než živé jedince. Dnes však na celém našem území ustupuje. Její výskyt je vázán na dolní toky řek s vhodným substrátem (především při okrajích), ale přitom je pro ni zřejmě důležité kolísání hladiny. Nikdy nezasahuje do přítoků ani do horního toku řek. Ve stojatých vodách nikdy nežije.

V proudnici a rychlejších úsecích řeky žije poměrně běžně kamomil říční (*Ancylus fluviatilis*) i vzácnější hrachovka obrácená (*Pisidium supinum*) a lesklá (*P. nitidum*). Početní nárůst zaznamenala i okružanka říční (*Sphaerium rivicola*), která je dnes v Labi i ve Vltavě hojnější než dříve běžná okružanka rohovitá (*S. corneum*), jež ustoupila po povodni v r. 2002. Menší konkurenční tlak společně se zlepšením čistoty vody vedl zřejmě k populačnímu nárůstu tohoto dříve vzácného druhu.

Na druhé straně jsou však společenstva vodních měkkýšů Labe velmi ovlivněna masovým výskytem několika významných invazních nepůvodních druhů (viz Živa 2003, 4: 173–175). Početně nejhojnější je v Labi slávička mnohotvárná (*Dreissena polymorpha*), která se vyskytuje v klidných úsecích i v proudnici, protože se snadno uchytí k substrátu pomocí pevných (tzv. bysových) vláken. Bohužel jsme často pozorovali, že se tento mlž přichycuje i k lasturám našich velkých mlžů (škeblí a velevrubů), čímž je omezuje v pohybu a může způsobit jejich úhyn. Stále hojnější je i korbikula asijská (*Corbicula fluminea*, viz obr.), která se v Labi postupně šíří od r. 2000. Žije v bystrých úsecích řeky. Oba tyto druhy se k nám rozšířily pravděpodobně díky svým planktonním larvám (tzv. veligerům), které jsou snadno nasáty do balastních vod velkých říčních lodí a takto přepravovány prakticky po celém světě. Vzhledem k jejich hromadnému výskytu představují vážnou konkurenci našich pů-

Přirozené příbřežní porosty s bohatým podrostem hostí i řadu náročnějších lužních druhů, jako je závornatka kyjovitá (Clausilia pumila) či skelníčka průhledná (Vitrea crystallina)

Nahoře korbikula asijská (Corbicula fluminea) je velmi nápadným invazním druhem mlže, který má původ v řekách jihovýchodní Asie ♦ Dole jantarka obecná (Succinea putris) bývá parazitována motolicemi z rodu Leucochloridium

Největším překvapením bylo nalezení velmi silné populace vzácného druhu vlahovky rezavé (Pseudotrachia rubiginosa) na dolním Labi

vodních druhů. Hojně, i když ne masově, se v Labi vyskytuje i drobný přistěhovalc z Nového Zélandu písečník novozélandský (*Potamopyrgus antipodarum*).

toku Labe zahrnují opět spíše namátkové sběry, žádný soustavný průzkum zde nikdy proveden nebyl. Tyto údaje ukazují na poněkud jiný charakter labských břehů v minulosti. Jednak se zcela jistě více páslo a kosilo, jak dokládá přítomnost některých druhů otevřených stanovišť, které zde dnes

Plži labské nivy

Mnohdy i více než 100 let staré zmínky o suchozemských měkkýších nivy dolního

Jemně tříděné náplavy usazené povodněmi poskytují podrobný průřez společenstvy měkkýšů bezprostředního okolí

nemají příhodný biotop — např. suchomilka obecná (*Xerolenta obvia*) nebo zrnovka mechová (*Pupilla muscorum*), jednak se z některých partií (zejména žlebů mezi Děčínem a státní hranicí) uvádí větší množství lesních druhů dnes už tady nežijících. Protože však starší sběry nejsou lokalizovány přesně, mohly být tyto druhy sbírány i dál od řeky v suťových lesních údolích — např. zuboústka sametová (*Isognomostoma isognomostomos*), sklovatka krátkonohá (*Daudebardia brevipes*) ad. Z historických údajů je dobře vidět, že některé typicky nivní druhy byly na Labi vždy vzácné, i když by se zdálo, že zde vzhledem k charakteru biotopů mohou být daleko hojnější. Příkladem může být dvojzubka lužní (*Perforatella bidentata*): v minulosti i současnosti je známa z jediné lokality (Prostřední Žleb). Ani invazní páskovka hajní (*Cepaea nemoralis*), která se dříve vyskytovala synantropně právě jen v severních Čechách, zatímco dnes se šíří po celém našem území, nezasahovala pod Děčín ani v minulosti, ani dnes. Prostředí labského kaňonu jí zjevně nevyhovuje.

Vlahovka rezavá (*Pseudotrithia rubiginosa*, viz obr.) byla dříve z této oblasti uváděna jen z jediné lokality a my bohužel nevíme, zda byla pouze přehlížena, anebo skutečně vzácná. V poslední době je tento druh na většině našeho území na trvalém ústupu, výjimkou je však právě dolní Labe. Silná populace obývajících v podstatě průběžně celý úsek od Střekova po Hřensko byla značným překvapením a představuje dnes nejperspektivnější populaci tohoto druhu na celém území České republiky. Zdá se, že pro vlahovku rezavou je velice významné pravidelné kolísání vodní hladiny během roku. Obývá přímo břeh řeky a snese zřejmě dobře i přenos vodou — bývá třeba často nalézána pod naplavenou

vrbovou kůrou. Z ochrannářského hlediska je to nejvýznamnější suchozemský plž tohoto území.

Další vzácný prvek kuželík *Euconulus praticola* se v minulosti nerozlišoval od našeho běžného druhu *E. fulvus*. Tento drobný mokřadní druh se vzácně vyskytuje i na březích řek s přirozeným tokem, jako je sledovaný úsek Labe, kde byl ve slabých populacích zjištěn na řadě míst. Jantarka úhledná (*Oxyloma elegans*) bývala ve sledovaném úseku patrně hojnější, s mizením přirozených příbřežních porostů však také ustupuje. Tento typický obyvatel blízkého okolí řeky byl v současnosti zjištěn na jediné lokalitě.

Největší druhové bohatství suchozemské fauny se soustřeďuje zhruba v úseku mezi 76. a 84. plavebním kilometrem, kde se vyskytují společenstva o 10–18 druzích. Ve zbylých úsecích řeky jsme zjistili pouhé fragmenty společenstev, čítající kolem 5–8 druhů plžů. Nejhojnějšími plži labské nivy jsou běžné vlhkomilné druhy — jantarka obecná (*Succinea putris*, viz obr.), plamatka lesní (*Arianta arbustorum*, viz obr.) a rovněž i výše zmíněná vlahovka rezavá, která je zde překvapivě mnohem hojnější než jinak běžná srstnatka *Trochulus hispidus*. Poměrně často se vyskytuje i keřnatka plavá (*Fruticicola fruticum*), vlahovka narudlá (*Monachoides incarnatus*) a žihlobytka stinná (*Urticicola umbrosus*), což jsou druhy schopné vylézat i na vysoké porosty rostlin včetně invazních, především křídlatek (*Reynoutria* sp.).

Jantarka podlouhlá (*S. oblonga*), oblovka lesklá (*Cochlicopa lubrica*), vrásenka okrouhlá (*Discus rotundatus*), zemounek lesklý (*Zonitoides nitidus*) či slimáček hladký (*Deroceiras laeve*) zase žijí vždy při zemí, běžní jsou pod kůrou nebo přímo na vlhkých místech čerstvých náplavů (viz

Plamatka lesní (Arianta arbustorum) se v posledních letech šíří v luzích našich větších řek. Můžeme najít hnědě zbarvené jedince nebo i vzácněji světle zbarvené, nahoře ♦ *Plžák španělský (Arion lusitanicus) je rovněž bobužel druhem, který se začíná v labském údolí šířit. Zdá se, že letošní mírná zima k tomuto šíření ještě přispěje. Všechny snímky L. Juříčkové*

obr.). I hlemýžď zahradní (*Helix pomatia*) se ve sledovaném úseku vyskytuje v podstatě průběžně. V zachovalých partiích nivy s přirozenou vegetací s dobrým drnem můžeme nalézt vřetenatku obecnou (*Alinda biplicata*), závonatku kyjovitou (*Clausilia pumila*) či skelníčku průhlednou (*Vitrea crystallina*). Z nahých plžů jsou nejhojnějšími slimáček evropský (*Deroceiras sturanyi*) a sítkovaný (*D. reticulatum*), kteří upřednostňují lokality ovlivněné člověkem a na Labi bývají prvními obyvateli měkkého luhu poté, co opadne voda. Invazní měkkýši škůdce plžák španělský (*Arion lusitanicus*, viz obr.) se vyskytuje zatím pouze v některých úsecích, kam se pravděpodobně dostal z blízkých zahrádkářských kolonií, jeho další šíření se však dá předpokládat.

Říční náplavy

Na jaře 2005 byla na Labi menší povodeň, která usadila řadu mohutných, jemně třídných říčních náplavů. Jejich rozbor nám pomáhá udělat si celkovou představu o malakologických poměrech jednotlivých úseků řeky, neboť na základě dlouholetých empirických zkušeností víme, že měkkýši schránky jsou splavovány z bezprostředního okolí toku a jeho přítoků a přemísťovány na vzdálenost maximálně několika kilometrů. Vzorky poskytl 63 druhů vodních i suchozemských měkkýšů, což je 26 % měkkýší fauny ČR. Mezi nimi jsou i bioindikční druhy, které standardním vzorkováním na březích Labe zjištěny nebyly — vrkoč mnohozubý (*Vertigo antiverigo*), v. lesní (*V. pusilla*), skelnatka zemní (*Oxychilus inopinatus*).

Při porovnání aktuálně zjištěného stavu suchozemské malakofauny s druhovým spektrem jarních náplavů je nápadný nepoměr ve prospěch náplavů, kde byl zjištěn více než dvojnásobek druhů (30 : 63 druhů). Lze předpokládat, že jarní povodeň přinesla materiál i z dolních částí přítoků Labe, kde jsou měkkýši společenstva zachovalejší než ve vlastní nivě Labe. Měkkýši společenstva v labské nivě byla silně zdecimována povodní v r. 2002 a pravděpodobně se ještě nestihla plně zregenerovat; právě postranní přítoky mohou být důležitým zdrojem této přirozené regenerace. Vzhledem k nedostatečně dlouhému průzkumu je tedy možno zatím vyslovit hypotézu, že druhové spektrum měkkýšů společenstev labské nivy je dosud ve stadiu regenerace po této povodni.

Z uvedených konkrétních údajů vyplývá, že měkkýši fauna dolního Labe a jeho nivy není sice druhově příliš bohatá, ale obsahuje některé zajímavé prvky. V současnosti zde probíhají výzkumy s cílem získat detailní informace o dynamice zdejších společenstev. I bez konkrétních výstupů tohoto výzkumu však každý terénní biolog i vnímavý laik vidí, že zdejší příroda má dosti svébytný charakter, který u nás nemá obdoby, což v plné míře platí i pro společenstva měkkýšů.